

Agnieszka Rochmińska

Wieloznaczność terminów "regionalizacja" i "regionalizm"

Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica nr 3, 11-29

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Agnieszka Rochmińska

WIELOZNACZNOŚĆ TERMINÓW „REGIONALIZACJA” I „REGIONALIZM”

W artykule przedstawiono krótki rys historyczny, dotyczący rozwoju regionalizmu w Europie ze zwróceniem uwagi na specyficzną sytuację Polski oraz na ewolucję tego terminu.

Głównym celem było zebranie i pogrupowanie różnych podejść do zagadnień regionalizmu i regionalizacji, jak również ustalenie typologii tych pojęć.

Wykazano w tym opracowaniu złożoność opisywanych zagadnień i wieloznaczność omawianych terminów, wynikającą m. in. ze stosowania tych pojęć w różnych kontekstach przez poszczególne dziedziny nauki.

1. WSTĘP

Regionalizm znany z doświadczeń europejskich ma z reguły mocne korzenie historyczne i etniczne. Niektórzy badacze upatrują początków regionalizmu w starożytności, gdzie już istniał podział na metropolie i prowincje. Inni twierdzą, że ich rodowód sięga czasów późnego średniowiecza, skąd wywodzą się tradycje odrębności państwowych lub autonomicznych, nie występujących w państwach o charakterze absolutnym, odrębności, których nie miały lub nie chciały w pełni zlikwidować (Niemcy, Włochy, Hiszpania, częściowo Francja). Wtedy zaczęła się kształtować, a potem utrwaliła się świadomość własnej tożsamości lokalnej, niekiedy łącząca się z poczuciem odrębności etnicznej – językowej, kulturowej (Hiszpania, Belgia, Francja).

Regionalizm w zależności od okresu historycznego i rodzaju państwa miał różny sens. Inne treści programowe włączyli nacjonaści, którzy na pierwszy plan wysuwali hasła zjednoczenia narodu rozbitego na szereg państewek (np. ówczesne Włochy, Niemcy), inne walczący z hegemonią państwa monarchii absolutnej zwolennicy odrodzenia samorządu i ożywienia życia na prowincji, inne też – przedstawiciele narodów walczących o niepod-

ległość (np. Polacy w okresie rozbiorów). Istniały też odmiany regionalizmu w małych demokratycznych państwach, takich jak np.: w Szwajcarii, gdzie od kilku stuleci szwajcarski regionalizm, a ściślej kantonizm – był oparty na dobrowolnym zrzeszeniu 22 kantonów (D a m r o s z 1987).

Damrosz wyróżnił dwa nurty regionalizmu w początkowym okresie rozwoju tych krajów. Pierwszym był ruch związany z dążeniami do uzyskania autonomii, a nawet pełnego usamodzielnienia się ze strony tych grup etnicznych, które stanowiły zwarty region w obrębie państwa dwu- czy wielonarodowego (Baskowie, Katalończycy). Drugi nurt wiązał się z akcją społeczno-kulturalną i społeczno-oświatową, prowadzoną zwłaszcza w regionach wchodzących w obręb większego terytorium etnicznego. Kultywowano tam swoją odrębność, podkreślając dumę z własnych wartości społecznych przeciwstawianych innym regionom tego samego narodu. Dążono do podniesienia własnego regionu na wyższy poziom aktywności w dziedzinie kulturalnej, oświatowo-naukowej, gospodarczej itd. oraz do usprawnienia organizacji życia prowincjonalnego (m. in. w zakresie administrowania danym terenem). Nurt ten rozwijał się m. in. we Francji, Skandynawii, Niemczech i innych krajach o sprawnym organizmie państwowym (D a m r o s z 1987).

2. IDEE REGIONALISTYCZNE W EUROPIE I POLSCE XIX I XX W.

Początki regionalizmu w sensie nowoczesnym datują się od roku 1830, kiedy w sposób bardziej deklaracyjny i zarazem praktyczny postawiono na Zachodzie sprawę autonomii administracyjno-kulturalnej jako wyraz walki z hegemonią państwa. Idea ta ugruntowana wcześniej w Szwajcarii (ustrój kantonalny) rozwijała się w Wielkiej Brytanii (samorządy krajowe w Walii, Szkocji, Irlandii), w Niemczech o ustroju w istocie federalnym, w dawnej Austrii (a właściwie Austro-Węgry), z szeroką autonomią dla różnych krajów słowiańskich i innych (D a m r o s z 1987).

Właściwą kolebką idei współczesnego regionalizmu była w XIX w. Francja. Czołową rolę odegrali tu: Le Play (1807–1882), wybitny teoretyk zagadnień regionalizmu, oraz jego następcy H. de Tourville, V. de la Blache i inni. Samo pojęcie „regionalizm” zostało po raz pierwszy użyte w 1874 r. przez francuskiego poetę L. De Berluc-Perussia (R a d w a n 1993). Można wyróżnić następujące formy regionalizmu, rozwijające się w XIX w. i na początku XX w. w Europie:

- regionalizm dążący do zjednoczenia narodu podzielonego na szereg feudalnych państewek (np. ówczesne Włochy i Niemcy), głoszony przez nacjonalistów narodowych pragnących utworzyć silne państwa narodowe;
- regionalizm walczący o odrodzenie samorządu lokalnego, regionalnego w całym państwie oraz o zlikwidowanie hegemonii państwa w monarchii absolutnej;

- regionalizm walczący o odzyskanie niepodległości całych narodów spod obcej okupacji (Polska w okresie zaborów);
- kantonalizm, czyli regionalizm oparty na dobrowolnym zrzeszaniu kantonów, bez względu na ich różnice, np. religijne, z zachowaniem ich specyfiki;
 - regionalizm polegający na dążeniu do uzyskania autonomii regionów należących do państw wielonarodowych (Baskowie, Katalończycy, Łużycanie) w obrębie danych organizmów państwowych;
 - regionalizm polegający na dążeniu do usamodzielnienia się (uzyskania własnej państwowości) ze strony tych grup, które stanowiły zwarte regiony w obrębie państw (Baskowie, Katalończycy, Łużycanie);
 - regionalizm polegający na kultywowaniu własnych odrębności i tradycji, np. jako wyraz walki z obcą agresją, związany był z akcją społeczno-kulturalną i społeczno-oświatową w regionach wchodzących w skład większej całości (Francja, Skandynawia, Niemcy).

W wieku XX w Europie zostały wyróżnione dwa nurty regionalizmu: polityczny i administracyjny (Radwań 1993).

Ten pierwszy nurt dążył do organizacji państwa na bazie regionów autonomicznych i upodmiotowienia ich wraz z zamieszkującymi tam ludźmi, którzy tworzyli pewne wspólnoty historyczne, kulturowe czy etniczne. Regionalizm polityczny rozwinął się głównie we Francji. Był on wynikiem centralistycznej reformy podziałów administracyjnych, przeprowadzonej w 1789 r. przez Napoleona, kiedy to przekreślono wielowiekowy podział na prowincje, zastępując go sztucznym podziałem na departamenty. Poza Francją ruch na rzecz regionalizmu politycznego rozwijał się głównie w Hiszpanii i we Włoszech. W obu tych państwach doszło nawet do usankcjonowania jego programu przez konstytucje (w Hiszpanii 1931 r. i we Włoszech w 1947 r.) (Chorąży 1991).

Prawie równocześnie z rozwojem regionalizmu politycznego we Francji zaczął rozwijać się regionalizm administracyjny. Zwracano w nim główną uwagę na niezgodność istniejących podziałów administracyjnych z rzeczywistymi strukturami gospodarczymi i warunkami naturalnymi, dążąc do decentralizacji władzy wykonawczej państwa. Wyrósł on na bazie regionalizmu geograficznego, reprezentowanego m. in. przez francuskiego geografa V. de la Blanca. Zgodnie z jego teorią, podział administracyjny powinien być oparty na zasadzie „węzła”. Oznacza to, że każdy region powinien obejmować obszary gospodarczo powiązane ze sobą wokół ośrodka centralnego. Proponowano nie tylko powiązania gospodarcze, zwrócono również uwagę na więzy kulturowe i historyczne (Chorąży 1991).

W całym powojennym okresie charakterystyczne dla Europy Zachodniej były dążenia regionalistyczne. W latach sześćdziesiątych spotykamy się pierwszy raz z pojęciem „Europa Regionów”. Wtedy to doszło do zakwestionowania

wartości państwa scentralizowanego w dziedzinie politycznej, administracyjnej, gospodarczej i kulturalnej jako stanu normalnego. Niektóre kraje, dotąd jednolite, zaczęły się decentralizować lub przyjmować strukturę federalną. Przykładami takich państw mogą być np.: Belgia, gdzie proces ten rozpoczął się w 1970 r. i która dzisiaj jest już federacją, Hiszpania, gdzie powstały „wspólnoty autonomiczne”, Włochy, gdzie utworzono regiony o „zwykłym statusie”. Decentralizacja dotknęła również Danię, Portugalię, Wielką Brytanię i Francję. Hasła regionalistyczne weszły do programów partii politycznych. Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych nastąpiła również intensyfikacja współpracy transgranicznej (Parzymies 1994).

Od końca lat siedemdziesiątych nasiliły się dążenia do zwiększenia roli regionów i redystrybucji prerogatyw między władzą centralną a regionalną. Znalazło to wyraz w zmianach konstytucyjnych, jakie zaszły w krajach członkowskich Wspólnot Europejskich (Parzymies 1994).

W Portugalii nowa konstytucja, która weszła w życie w 1976 r., położyła nacisk na autonomię lokalną i decentralizację, przyznając status „regionów autonomicznych” wyspom Maderze i Azorom oraz przewidując powstanie „regionów administracyjnych” na obszarze kontynentalnym kraju. Nowa konstytucja hiszpańska z 1978 r. uznała autonomię narodowości i regionów, dając im prawo przekształcenia się we „wspólnoty autonomiczne”, których w 1984 r. powstało siedemnaście o różnym stopniu autonomii. W Belgii w 1980 r. wprowadzono poprawki do konstytucji, które przewidywały utworzenie, obok wspólnot istniejących od 1970 r., również trzech regionów o bardzo szerokich prerogatywach. W wyniku dalszej reformy państwa, w 1988 r. regiony otrzymały nowe kompetencje powodujące, że Belgia stała się faktycznie państwem federalnym. We Francji proces decentralizacji rozpoczął się w 1982 r., a jego kluczowym etapem było ogłoszenie w 1985 r. ustawy o organizacji regionów i wyborach do zgromadzeń regionalnych. W 1986 r. w Grecji przyjęto ustawę o utworzeniu trzynastu regionów (Parzymies 1994).

Rzeczpospolita przedrozbiorowa była krajem niejednorodnym wewnątrz, obejmującym dzielnice o historycznie wytworzonych zróżnicowaniach w gospodarce, ideologii, obyczajowości i języku (D a m r o s z 1987). Prawa, przywileje, rozległość terytorium, zróżnicowanie etniczne, gospodarcze, kulturowe, a przy tym wszystkim względna demokracja oraz wzajemna tolerancja, sprzyjały kształtowaniu się świadomości regionalnej. Końcem tego zjawiska był rok 1795, kiedy ziemie dawnej Rzeczypospolitej stały się peryferiami wielkich mocarstw o centralistycznym i absolutystycznym charakterze. Na wolność, demokrację i samorządność nie było już miejsca, ponieważ podważały one istotę państw zaborczych, toteż były bezwzględnie zwalczane aż do 1918 r. (Galicja uzyskała niepodległość), z nielicznymi wyjątkami, jak np. autonomia Galicji w ramach Austro-Węgier (S t y c z e ń 1991).

Kordony zaborów wyznaczały granice silnie wyodrębnionych regionów, o swoistych, ludnościowych i kulturowych indywidualnościach. Podziały polityczne przecięły rdzenne narodowe terytorium. Zbiorowości ludzkie, wyodrębnione w ten sposób, wchodziły w skład obcych narodowo organizmów. Stanowiły część określonych całości, w ramach których pełniły specyficzne funkcje zależne m. in. od swego stopnia rozwoju, sytuacji demograficznej i ekonomiczno-społecznej. Poddane były presji różnorodnych czynników: społecznych, politycznych, kulturowych, językowych, prawnych, których efektem były zmiany zarówno w zakresie infrastruktury materialnej, jak i psychospołecznej. Zmieniały się skale wartości wynikające z dominujących systemów politycznych i ich społecznych ideologii. To one właśnie wyznaczały nawyki, potrzeby i zainteresowania kulturalne (Wysocka 1981).

Wiek XIX jest okresem, w którym następuje rozwój idei romantycznych, demokratycznych i regionalistycznych, powstają ruchy społeczno-kulturalne o charakterze regionalnym, mającym na celu pielęgnowanie polskości przez wydobywanie i utrwalenie tradycji kulturalnych, w tym zwłaszcza ludowych, danego regionu. Ruch regionalny miał charakter walki narodowowyzwoleńczej o godność narodową i przemiany w świadomości społecznej narodu, którego celem ostatecznym miało być uzyskanie niepodległości. Polski ruch regionalistyczny działał w ukryciu, gdyż w okresie zaborów „regionalizm nie mógł ujrzeć światła dziennego”. Dopiero po odzyskaniu niepodległości, ujawnił się jako zorganizowany ruch, będący ściśle związany z tendencjami decentralistycznymi (Dąmrosz 1987).

W okresie powojennym ruch regionalistyczny kształtuje się dwutorowo – z jednej strony następuje renesans pewnych tradycji lokalnych na starym terytorium etnograficznym, z drugiej strony tworzą się nowe tradycje lokalne na terytorium objętym nowym osadnictwem (poza linią zamieszkałą przez autochtonów) (Dąmrosz 1987).

3. REGIONALIZM

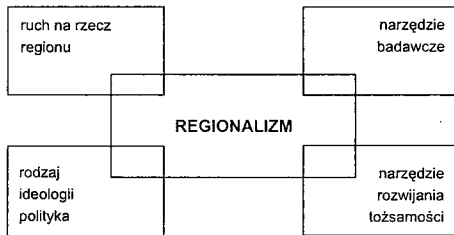
Poczucie wspólnoty regionalnej uzewnętrznia się w postaci ruchów regionalistycznych, poszukujących nowych koncepcji podziału administracyjnego, niekoniecznie nawiązujących do przeszłości, stawiających sobie za cel końcowe instytucjonalno-prawne określenie regionalizmu. Jest on również sposobem organizacji wykonywania zadań publicznych (Elżanowski, Maciołek, Przybysz 1990, Chorąży 1991).

Regionalizm był nie tylko modny, ale był również potrzebny jako jeden z instrumentów zarządzania poszczególnymi ogniwami administracji państwowej. „Regionalizm stawał się urzędową ideologią administracji, która mobilizowała ekonomistów, geografów, etnografów, geologów, rolników

w celu skupienia i skoordynowania ich prac na danej ziemi” – stwierdzała Janina Oryńczyna (D a m r o s z 1987).

Duża część definicji regionalizmu bazuje na różnicach kulturowych, etnicznych, narodowościowych, religijnych itp. między poszczególnymi regionami, stanowiącymi fragmenty większej całości, i wykształconej na tej podstawie tożsamości regionalnej, często wzmocnionej przez więzi gospodarcze i polityczne uwarunkowania. W tym ujęciu regionalizm często kojarzony jest z promowaniem „idei” zachowania i wzmocnienia własnej odrębności, „tendencją szczególnego traktowania regionu”, a przede wszystkim z „poczuciem tożsamości regionalnej”.

W tym opracowaniu zostaną wyróżnione cztery formy przejawiania się regionalizmu (rys. 1). Pierwsze podejście traktuje regionalizm jako ruch społeczno-kulturowy, polityczny i administracyjny, w drugim ujęciu będzie utożsamiany z ideologią (teorią, ideą) i polityką promowaną przez różne ruchy regionalistyczne. W pozostałych dwóch kategoriach jest on formułowany jako z jednej strony narzędzie badawcze zjawisk społecznych w regionach, z drugiej strony jako poczucie własnej tożsamości (istnienie własnej tożsamości lub jej poszukiwanie).

Rys. 1. Formy przejawiania się regionalizmu

Regionalizm to określenie różnie się przejawiających ruchów, które dążą do społecznej, kulturowej i politycznej własnoprawności regionów (jednego wobec innych i wszystkich wobec centralnej władzy politycznej) i starają się ją urzeczywistnić poprzez samorząd, historyczną samoświadomość regionu, tworzenie regionalnych stolic itp.

Regionalizm jest to ruch społeczny, którego ideologią jest pielęgnowanie i krytyczne rozwijanie dziedzictwa regionu społeczno-kulturowego (K w a ś n i e w s k i 1987). Dąży do ochrony i popierania rdzennej kultury, po to by optymalnie uczestniczyć w realizacji celów większej zbiorowości (narodu, państwa), nie tracąc własnej tożsamości jako nieodłącznej i specyficznej

części tej większej zbiorowości, części pełniącej w owej zbiorowości nieopowtarzalną, choć zmieniającą się rolę. Regionalizm jest więc patriotyzmem lokalnym (Kwaśniewski 1987).

W stosunkach międzynarodowych bywa również określany jako ruch zmierzający do organizowania władzy politycznej w obrębie naturalnych regionów albo jako prąd administracyjny i polityczny zmierzający do utworzenia zdemokratyzowanej i zintegrowanej struktury zarządzania na pośrednim szczeblu między państwem i tradycyjnymi organami rządowej administracji lokalnej. Takie definiowanie istoty regionalizmu jest przez pryzmat bliskości geograficznej członków regionu (Antoszewski, Herbut 1995).

Regionalizm jest ruchem działającym na rzecz regionu i zmierzającym do budowy wspólnot regionalnych i subregionalnych – ruchem na rzecz kulturowej, administracyjnej i politycznej promocji własnego regionu. Jako ruch społeczno-kulturowy stawia sobie za zadanie rozwijanie i ochronę dziedzictwa regionu (popieranie rdzennej kultury), jako prąd administracyjny zmierza do utworzenia struktury zarządzania na pośrednim szczeblu pomiędzy państwem i tradycyjnymi organami rządowej administracji lokalnej, a w formie prądu politycznego promuje autonomiczne instytucje w poszczególnych regionach – zmierzając do organizacji władzy politycznej w regionie.

Damrosz definiuje regionalizm jako ideę, która wyrasta z zachowania, kulturowania i rozwijania swoich cech kultury (m. in. wartości, stylu życia) na obszarze o zauważalnych cechach odrębności regionalnych lub etnicznych, a więc zmierzającą do utrwalenia i pogłębienia tożsamości społeczno-kulturowej i etnicznej (Damrosz 1987).

Założeniem regionalizmu jako rodzaju ideologii nie jest wyznaczanie społeczności lokalnej jej odrębnych celów, lecz dbałość o to, by aktywizowała ją do realizacji zamierzeń ogólnopństwowej polityki gospodarczej, społecznej i kulturalnej za pomocą odrębnych środków, nawiązujących do specyfiki historycznej regionalnego terytorium i zamieszkujących go ludzi, tak by zamierzenia te mogły być wypełnione najlepiej, z największym pożytkiem ogólnospołecznym. W tych ogólnospołecznych korzyściach musi jednak uczestniczyć w sprawiedliwym wymiarze także przyczyniająca się do ich powstania społeczność regionalna, a podjęte w tej mierze działania nie mogą naruszać w sposób niebezpieczny samej tożsamości regionu, jeżeli chodzi o zasoby naturalne, społeczeństwo i kulturę (Kwaśniewski 1987).

Regionalizm jest również tendencją rozwoju politycznego współczesnego państwa, polegającą na dekoncentracji i decentralizacji władzy państwowej na niższe poziomy systemu politycznego. Wyrasta ona z nasilających żądań zwiększenia samodzielności gospodarczej i politycznej określonych obszarów terytorialnych, charakteryzujących się spójnością gospodarczą i kulturową. Może się wiązać z tendencjami separatystycznymi (jak np. w kraju Basków w Hiszpanii) lub presją na stworzenie federacji (jak w Belgii). Regionalizm jest

polityką nakierowaną na rozwiązanie konfliktów wynikających z nierównomierności rozwoju gospodarczego poszczególnych regionów oraz na zaspokojenie aspiracji społeczności lokalnych do samorządu. W wielu przypadkach oznacza uwzględnianie dążeń o charakterze narodowościowym. Może być też rozpatrywana jako forma przestrzennej dystrybucji władzy na różne poziomy systemu politycznego. Oznacza to, że społeczności regionalne stają się wspólnotami politycznymi. W wyniku decyzji rządu uzyskują one prawo do wyłaniania własnych organów stanowiących i wykonawczych, prowadzących politykę regionalną (ochrona autonomii regionu, rozwój gospodarczy i zaspokajanie potrzeb mieszkańców regionu). Jest to nieuchronnie związane z ograniczaniem uprawnień rządu centralnego i częściowym uwalnianiem go od zadań o charakterze gospodarczym i społecznym (Antoszewski, Herbut 1995).

Regionalizm przeciwstawia się nadmiarowi centralizacji, nie neguje jej o tyle, o ile jest ona konieczna. Dąży do takiej reformy administracji, która rozdzieli to, co należy do parlamentu od tego, co dotyczy rządu.

Regionalizm jest uświadomieniem sobie przez mieszkańców danego terytorium wspólnych interesów („Wspólnota” 1992), poczuciem tożsamości wspólnej mieszkańcom pewnego obszaru regionalnego (Freeman 1993) oraz aspiracji do uczestnictwa w zarządzaniu nimi („Wspólnota” 1992), przez żądanie większej autonomii dla tej właśnie przestrzeni (Freeman 1993).

Kiedy aspiracje te zostaną zaspokojone i powstanie odpowiednia struktura, żeby mieszkańcy danego terytorium mogli sami zarządzać sprawami wspólnoty, wówczas mamy do czynienia z tworzeniem się regionu politycznego („Wspólnota” 1992).

W tym ujęciu regionalizm jest rozumiany z jednej strony jako świadomość zbiorowości terytorialnej, tak jak ona manifestuje się w określonych formach ideologicznych i instytucjonalnych. Zatem byłaby to identyfikacja zbiorowości z określonym terytorium, poczucie wspólnoty, a zarazem różnic wobec innych zbiorowości tego typu, uznawanie typowych dla regionu hierarchii wartości, norm i wzorów zachowań (Wysocka 1981). Z drugiej strony regionalizm jest przede wszystkim formą poszukiwania, kultywowania i wzbogacania przez zbiorowość terytorialną – stanowiącą cząstkę większej całości – własnej tożsamości (Gerlich 1993).

Langrod rozpatruje regionalizm w dwóch aspektach jako regionalizm kulturalno-gospodarczy i różniący się od niego administracyjno-polityczny. Pierwsza forma poprzestaje na tworzeniu i rozwoju ośrodków kulturalno-gospodarczych, druga idzie dalej, chce być ustrojową ramą pierwszej. W administracji szczególnie praktyczne znaczenie regionalizmowi polega na tym, że dążąc do stworzenia naturalnych ośrodków gospodarczych, społecznych, kulturalnych i administracyjnych, dążąc do usprawnienia organów administracyjnych, zmierza ku stworzeniu w ostatniej linii osobnych ciał administracji regionalnej i szuka sposobów przejścia z dzisiejszego podziału na drogę nowego podziału regionalnego (Langrod 1931).

Reasumując dotychczasowe rozważania, można wyróżnić następujące formy przejawiania się regionalizmu (rys. 1):

1. Ruch na rzecz kulturowej, administracyjnej i politycznej promocji własnego regionu, zmierzający do budowy wspólnot regionalnych i sub-regionalnych poprzez:

- działalność społeczno-kulturalną, tzn. rozwijanie i ochronę dziedzictwa regionu (popieranie rdzennej kultury);

- działalność administracyjną zmierzającą do utworzenia struktury zarządzania na pośrednim szczeblu między państwem i tradycyjnymi organami rządowej administracji lokalnej;

- działalność polityczną, tzn. promowanie autonomicznych instytucji w poszczególnych regionach, zmierzającą do organizacji władzy politycznej w regionie.

2. Narzędzie badawcze (poznania), tzn. badanie zjawisk społecznych względem ich rozmieszczenia w regionach i względem środowiska naturalnego, a także kultury regionu.

3. Ideologia (teoria, idea), polityka, tzn.:

- aktywizowanie do realizacji zamierzeń ogólnopństwowych, bez naruszenia tożsamości regionalnej;

- tendencja szczególnego traktowania regionu; teoria prowadząca do ukonstytuowania się regionu (określenie przejawiających się ruchów dążących do społecznej, kulturalnej i politycznej własnoprawności regionów);

- idea wyrastająca z zachowania, kultywowania i rozwijania swoich cech kultury na obszarze o zauważalnych cechach odrębności;

- rozwiązywanie konfliktów;

- zaspokajanie aspiracji regionalnych;

- przeciwstawienie się nadmiarowi centralizacji.

4. Zagadnienie własnej tożsamości, tzn.:

- uświadamianie przez mieszkańców danego terytorium wspólnych interesów;

- rozwijanie świadomości zbiorowości terytorialnej wspólnoty, a jednocześnie różnic wobec innych zbiorowości (identyfikacja zbiorowości z określonym terytorium);

- poszukiwanie przez zbiorowość własnej tożsamości.

Regionalizm jest terminem wieloznacznym, trudnym do zdefiniowania. Naukowcy utożsamiają go z różnorodnymi pojęciami. Traktowany jest jako „narzędzie poznania”, jako „świadomość istnienia”, „świadomość zbiorowości terytorialnej” jako „idea”, „badanie zjawisk społecznych”, jako „prąd administracyjny i polityczny”, jako „tendencja szczególnego traktowania regionu”, jako „przeciwstawienie się centralizmowi” itp.

Regionalizm może przyjmować różne postacie. Ogólnie jednak oscyluje między biegunem akceptacji panującego systemu konstytucyjnego a jego

kwestionowaniem. W pierwszym przypadku może prowadzić do zmian konstytucyjnych, zmierzających albo do decentralizacji systemu regionalnego, albo do autonomii regionów, albo wreszcie do konfederacji państwa. W drugim przypadku regionalizm wiedzie do separatyzmu, a więc rozpadu danego państwa (Gerlich 1993).

Regionalizm przeradza się w separatyzm lub dążenie do zmiany afiliacji, zwykle właśnie w związku z mniej lub bardziej uzasadnionym poczuciem dyskryminacji. Nie jest to wtedy regionalizm *sensu stricto*, lecz ruch narodolub państwowotwórczy (Kwaśniewski 1993a).

Z wcześniejszych rozważań wynika, że regionalizm może rozwinąć się na różnym tle. Przybysz na tej podstawie wyodrębnił trzy rodzaje regionalizmu:

1) ekonomiczny – będący efektem różnic rozwoju gospodarczego i warunków naturalnych; regiony są obszarami o wspólnych interesach ekonomicznych, stanowiąc przede wszystkim bazę dla funkcjonalnej decentralizacji administracji (region administracyjny funkcjonalny);

2) administracyjny *sensu stricto* – forma decentralizacji administracji państwowej; regiony są jednostkami podziału terytorialnego, w których istnieje samorząd terytorialny (region samorządowy);

3) polityczny – forma decentralizacji działalności ustawodawczej i administracyjnej państwa, w założeniu nie naruszająca jednolitości państwa (region autonomiczny) (Przybysz 1991).

Inaczej kwestię regionalizmu widzi Jałowiecki, który przedstawia cztery tła powstawania regionalizmu: ekonomiczne (mniej lub więcej od innych), etniczne (poczucie dyskryminacji), kulturowe (brak dostatecznych możliwości ekspozycji własnej kultury i historii) i ekologiczne (odczuwanie skutków eksploatacji środowiska, w którym żyje). Poszczególne kwestie przenikają się wzajemnie i powstaje globalizacja kwestii regionalnej. Uczestnicy ruchu dochodzą do wniosku, że istniejących problemów nie da się załatwić bez zmiany statusu politycznego regionu, następuje więc upolitycznienie kwestii regionalnej, wyrażające się dążeniem do autonomii lub separatyzmu. Kwestia regionalna pojawia się, kiedy obok płaszczyzny kulturowej podnoszone są rewindykacje ekonomiczne i polityczne (autonomia) (Jałowiecki 1993).

Ze względu na źródła regionalizmu można go podzielić na:

1. Etniczny:

– źródła narodowe regionalizmu, zawierające wszystkie kulturowe, językowe itp. różnice między poszczególnymi grupami społecznymi i społecznościami wewnątrz szerszego układu państwowego;

– źródła religijne, wywodzące się z różnych wierzeń i kultur religijnych.

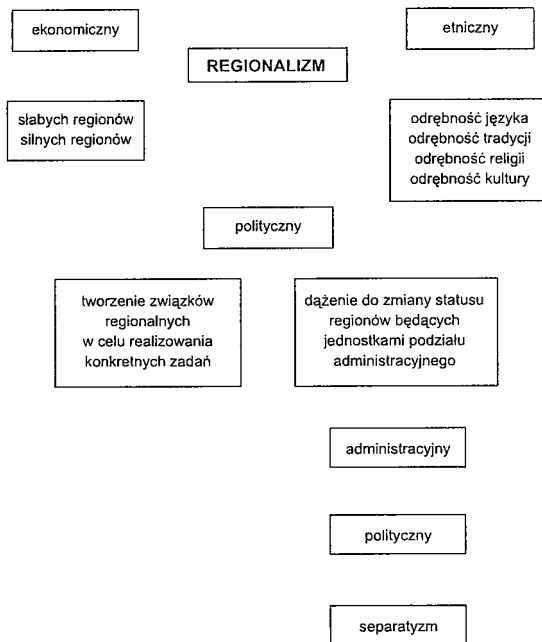
2. Gospodarczy:

– regionalizm reprezentowany przez silne regiony, przeciwstawiające się funkcjom redystrybucyjnym państwa;

– regionalizm prezentowany przez słabe regiony, uważające swą niekorzystną sytuację za rezultat „wewnętrznego kolonializmu” regionów silniejszych (G o r z c ł a k 1993).

Regionalizm, pojawiający się na tle zróżnicowań ekonomicznych, sprowadza się zwykle do dwóch kwestii. Region może być gospodarczo zacofany i wtedy zbiorowość podejmuje działania na rzecz lepszej dystrybucji dochodu narodowego. W drugim przypadku region może przodować w rozwoju gospodarczym, ale polityka redystrybucyjna państwa powoduje, że znaczna część bogactwa wytwarzana na jego obszarze jest przekazywana do innych części kraju, co zbiorowość regionalna odczuwa jako niesprawiedliwość i podejmuje działania na rzecz zmiany tej sytuacji (J a ł o w i e c k i 1993).

Z kolei ze względu na genezę regionalizmu, można podzielić go na (rys. 2):

Rys. 2. Podział regionalizmu ze względu na przyczyny jego powstania

1. Ekonomiczny (gospodarczy):
 - słabych regionów (poczucie dyskryminacji w stosunku do „silnych regionów”),
 - silnych regionów (dążenie do zmiany redystrybucji zasobów finansowych).
2. Etniczny:
 - odrębność języka,
 - odrębność tradycji (doświadczeń),
 - odrębność religii,
 - odrębność kultury.
3. Polityczny:
 - dążenie do zmiany statusu regionów będących jednostkami podziału administracyjnego (przeciwstawienie się centralizmowi państwowemu), tzn.: regionalizm administracyjny – dążenie do decentralizacji administracji państwa i wprowadzenie samorządu terytorialnego (regiony samorządowe) – dotyczy zadań administracji publicznej; regionalizm polityczny – dążenie do decentralizacji ustawodawczej i administracyjnej państwa nie naruszającej jedności państwa (regiony autonomiczne w państwie regionalnym lub federacyjnym) – dotyczy regionalnej władzy politycznej, forma ustawodawstwa delegowanego; separatyzm, który domaga się utworzenia oddzielnego państwa – dążenie do wyodrębnienia się, oddzielenia, secesji narodowej;
 - dążenie do łączenia się różnych regionów w związki regionalne w celu realizowania konkretnych celów.

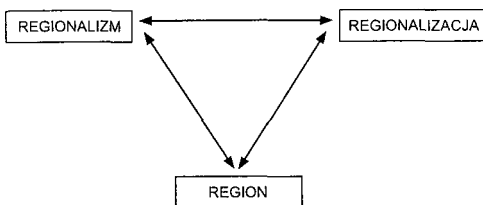
4. REGIONALIZACJA

Pojęcie regionalizacji jest nierozzerwalnie związane z takimi terminami jak: region i regionalizm, i tak jak one jest trudne do jednoznacznego sprecyzowania.

Silny regionalizm wspierany przez pewne grupy terytorialne może wpływać na sposób przeprowadzania regionalizacji. Z kolei fakt istnienia regionów wyposażonych w uprawnienia może prowadzić do powstania regionalnego poczucia tożsamości, wzmacniając w ten sposób regionalizm (rys. 3) (Gorzela 1993).

Według niektórych autorów regionalizm to teoria prowadząca do ukonstytuowania regionów, natomiast regionalizacja oznacza faktyczną realizację polityki regionalizacyjnej (Freeman 1993).

Różnie formułowany jest cel regionalizacji. Różnice poglądów występują nie tylko w kręgach polityków, ale także w środowiskach ekspertów. Inaczej cel i istotę regionalizacji ujmuje się w naukach politycznych i prawnych, a inaczej w kręgu nauk geograficznych.

Rys. 3. Zależność między regionalizmem, regionalizacją a regionem

Regionalizacja jest związana z przestrzenią geograficzną, mechanizmami jej delimitacji oraz przedstawieniem jej zróżnicowania przestrzennego.

W sposób precyzyjny określa takie podejście do procesu regionalizacji A. Wróbel:

W naukach geograficznych przez regionalizację rozumie się proces dokonywania pewnych podziałów (główny nacisk kładzie się tu na metody delimitacji) oraz określenie istniejącego w rzeczywistości zróżnicowania przestrzennego. Regionalizacja w tym znaczeniu dokonywana może być dwojako: przez podział danego obszaru na mniejsze przy zestawieniu wybranych kryteriów typologicznych lub przez łączenie wyróżnionych w terenie małych jednolitych jednostek w większe zespoły przy zachowaniu zachodzących powiązań (Wróbel 1965).

Jako proces podziału terytorium na obszary zależne od władzy państwowej, regionalizacja już od czasów starożytności ułatwiała władzom zarządzanie w sposób ujednoczony wielkimi obszarami (Freeman 1993).

Regionalizacja jest celową działalnością, polegającą na wydzielaniu jednostek społeczno-terytorialnych ze względu na jakiś określony zespół kryteriów, aby uzyskać wiedzę o zróżnicowaniu całości i wydzieleniu wspólnego podłoża dla części. „Wiedza ta może służyć zarówno celom badawczym, jak i praktycznym, zwłaszcza politycznym, które mogą, a nawet powinny być ze sobą skorelowane” (Kwaśniewski 1993b).

Inne podejście do zagadnień regionalizacji kładzie nacisk na upodmiotowienie regionów powstałych w wyniku procesów delimitacji. Przedmiotem upodmiotowienia są różne typy zbiorowości z wyróżniającymi ich aspiracjami kulturowymi, które wiążą się z kulturowaniem tradycji lokalnych oraz aspiracjami społeczno-politycznymi, związanymi z potrzebą usprawnienia struktury państwa, mimo występujących między tymi kryteriami różnic jakościowych, często ze sobą ściśle powiązanych (Gerlich 1993).

Nawiązując do uwag o kulturowych czy narodowościowych podstawach regionalizacji politycznej, nie można pominąć dwóch uwag. Po pierwsze, same więzi (bez powiązań ekonomicznych jako podstawy) stanowią słabą przesłankę regionalizacji politycznej (autonomii), prowadząc do oparcia

konstrukcji ustrojowych na resentymentach historycznych. Po drugie, z ogólnopaństwowego punktu widzenia jest zawsze najistotniejsze, czy przywilej autonomii zwiększać będzie integralność państwa jako całości, czy też wzmocni tendencje odśrodkowe (M a c i o ł e k 1991).

Może być też rozpatrywana jako forma przestrzennej dystrybucji władzy na różne poziomy systemu politycznego. Oznacza to, że społeczności regionalne stają się wspólnotami politycznymi. W wyniku decyzji rządu uzyskują one prawo do wyłaniania własnych organów stanowiących i wykonawczych, prowadzących politykę regionalną (ochrona autonomii regionu, rozwój gospodarczy i zaspokajanie potrzeb mieszkańców regionu). Jest to nieuchronnie związane z ograniczeniem uprawnień rządu centralnego i częściowym uwalnianiem go od zadań o charakterze gospodarczym i społecznym (A n t o s z e w s k i, H e r b u t 1995). Regionalizacja to w tej czy innej formie – decentralizacja władzy ogólnopaństwowej (centralnej).

Podstawowe pytanie, jakie postawić należy przed podjęciem badań nad zjawiskiem regionalizmu, to pytanie o cel regionalizacji. Zatem, czy celem tym jest regionalizacja polityczna (decentralizacja całej władzy państwowej), czy też regionalizacja administracyjna (decentralizacja władzy wykonawczej państwa – administracji publicznej) (N i e w i a d o m s k i 1992).

Regionalizacja decyduje o ustrojowym charakterze regionu, przynajmniej w jego mniemaniu status prawny (C h o r ą ż y 1991). Status ten może być różny w zależności, jaką formę przyjmuje regionalizacja: polityczną czy administracyjną (N i e w i a d o m s k i 1991, 1992).

Regionalizacja jest stopniowalna i w skrajnym przypadku prowadzi do autonomii wyodrębnionych w ten sposób części kraju, cały czas w ramach porządku państwowego (K u l e s z a 1991).

Regionalizacja administracyjna dotyczy przekazywania kompetencji na niższe szczeble podziału administracyjnego, np. do województw, powiatów, rad gminnych, w obrębie zadań administracji publicznej, natomiast w regionalizacji politycznej nie chodzi o zadania administracyjne, lecz o regionalną władzę ekonomiczną i jest to pewna forma ustawodawstwa delegowanego (K u l e s z a 1991).

Analizując zjawisko regionalizacji, trzeba również uwzględnić jej wpływ na pozycję prawną samorządu terytorialnego w jednostkach administracyjnych różnego szczebla, ponieważ regionalizacja jest również ustanowieniem nowego podziału administracyjnego („Wspólnota” 1992) (utworzenia regionów funkcjonujących na prawach samorządów terytorialnych), wprowadzającego nowy samorząd terytorialny usytuowany w hierarchii administracyjnej bezpośrednio poniżej państwa narodowego (Freeman 1993).

Zwzględniwszy sposób jej przeprowadzania wyróżnia się dwa rodzaje regionalizacji: „od dołu” i „od góry”. W ramach regionalizacji „od dołu” regiony same organizują się, same wyznaczają swoje granice i umacniają

(Hiszpania). Ten jej typ ujawnia się w następstwie pojawienia się żądań regionalistycznych, kiedy to państwo może jednocześnie uznać tożsamość regionalną oraz podjąć środki konieczne do zapewnienia samorządom regionalnym uczestnictwa w zarządzaniu ich sprawami („Wspólnota” 1992).

Regionalizacja „od góry” jest tworzeniem regionów wynikającym z dążeń państwa. Może ono tworzyć nowe jednostki terytorialne albo decentralizować swe kompetencje, przekazując je do jednostek już istniejących („Wspólnota” 1992). Francja stanowi przykład procesu regionalizacji „od góry”, w którym regionalizacja polityczna opiera się przede wszystkim na woli dekoncentracji państwa (Freeman 1993).

Reasumując, należy stwierdzić, że regionalizacja to proces ustalania nowych granic regionów, w tym również nowego podziału administracyjnego państwa, który jest rodzajem regionalizacji wyposażonej w publicznoprawną sankcję i instytucje (Kwaśniewski 1993a) oraz określanie konkretnych kompetencji dla władz regionów, samorządu terytorialnego i centrum. Najbardziej popularne procesy towarzyszące regionalizacji to dekoncentracja i decentralizacja (Gerlich 1993). Pojęcie regionalizacji jest wieloznaczne i używa się go w różnych znaczeniach (rys. 4):

1. Ujęcie geograficzne:

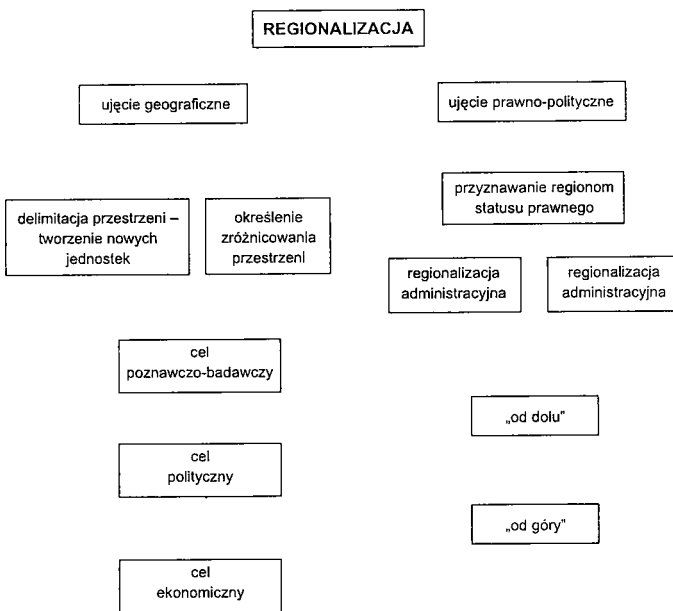
– regionalizacja jako działanie w celu dokonania pewnych podziałów ze względu na jakiś określony zespół kryteriów, przy czym główny akcent kładzie się na metody delimitacji (tworzenie nowego podziału przestrzeni poprzez wyznaczanie nowych jednostek) (Zioło 1992); w ramach tego działania wyodrębniono trzy cele: poznawczo-badawczy (uzyskanie wiedzy o różnicowaniu całości, ułatwienie porównania i dokonania lepszej analizy różnic i podobieństw w poszczególnych częściach całości terytorium, dobrze scharakteryzowanych ze względu na jakiś określony zespół kryteriów); polityczny (podział służący lepszymu zarządzaniu danym obszarem, np. podział administracyjny); ekonomiczny (zapewnienie równomiernego rozwoju gospodarczego kraju; cel realizowany w ramach podziału administracyjnego oraz/lub w ramach podziału na regiony gospodarcze lub planistyczne);

– regionalizacja jako określenie istniejącego w rzeczywistości zróżnicowania przestrzennego, przy czym główną uwagę koncentruje się na określeniu zróżnicowania (istniejącej realnie) przestrzeni geograficznej (Zioło 1992).

2. Ujęcie prawno-polityczne: regionalizacja jako proces przyznawania regionom statusu prawnego (Choraży 1991); w zależności od przyznanego regionom statusu, regionalizacja może przyjąć formę:

– polityczną, tzn. decentralizacja całej władzy państwowej (Niewiadomski 1992);

– administracyjną, tzn. decentralizacja władzy wykonawczej, czyli administracji publicznej (Niewiadomski 1992).

Rys. 4. Sposoby podejścia do procesów regionalizacji

5. ZAKOŃCZENIE

Reasumując, należy stwierdzić, że wiele definicji regionalizmu bazuje na różnicach kulturowych, etnicznych, narodowościowych, religijnych między poszczególnymi regionami, stanowiącymi fragmenty większej całości i wykształconej na tej podstawie tożsamości regionalnej, często wzmocnionej przez więzi gospodarcze i polityczne uwarunkowania.

Wyróżniono trzy grupy przyczyn, które wpływają na rozwój regionalizmów. Pierwszą stanowią przyczyny etniczne, związane z odrębnością języka,

tradycji, kultury i religii, w drugim przypadku są to różnice ekonomiczne, rozpatrywane z punktu widzenia słabych lub silnych gospodarczo regionów i wynikający z nich trzeci aspekt tzw. polityczny, w którym nacisk kładzie się na zmianę statusu regionów będących jednostkami podziału administracyjnego lub na tworzenie związków regionalnych dla realizacji konkretnych celów. Zmiana statusu regionów może się odbywać wskutek regionalizmu administracyjnego, prowadzącego do powstania regionów samorządowych lub regionalizmu politycznego, w wyniku którego powstają regiony autonomiczne, w skrajnym przypadku separatyzm może doprowadzić do przekształcenia się regionów w nowe organizmy państwowe.

Wyróżniono cztery formy przejawiania się regionalizmu. Po pierwsze traktuje się go jako ruch społeczno-kulturowy, polityczny i administracyjny, po drugie jest utożsamiany z ideologią (teorią, ideą) i polityką promowaną przez różne ruchy regionalistyczne. W pozostałych dwóch kategoriach jest on formułowany jako z jednej strony narzędzie badawcze zjawisk społecznych w regionach, z drugiej strony jako poczucie własnej tożsamości (istnienie własnej tożsamości lub jej poszukiwanie).

Analizując proces regionalizacji wyodrębniono dwa podejścia w pojmowaniu tego terminu: geograficzne i prawno-polityczne. W pierwszym przypadku regionalizacja jest związana z przestrzenią geograficzną, tzn. z mechanizmami jej delimitacji oraz przedstawieniem jej zróżnicowania przestrzennego. Natomiast drugie podejście do zagadnień regionalizacji kładzie nacisk na upodmiotowienie regionów powstałych w wyniku procesów delimitacji.

Przyznawanie regionom statusu prawnego może odbywać się na drodze regionalizacji politycznej, której towarzyszy decentralizacja całej władzy państwowej lub regionalizacji administracyjnej, powodującej decentralizację władzy wykonawczej państwa – administracji publicznej.

Ze względu na sposób przeprowadzania wyróżnia się dwa rodzaje regionalizacji: „od dołu” i „od góry”. W ramach regionalizacji „od dołu” regiony same się organizują, same też wyznaczają swoje granice i umacniają je (Hiszpania). Regionalizacja „od góry” jest tworzeniem regionów, wynikającym z dążeń państwa. Może ono tworzyć nowe jednostki terytorialne albo decentralizować swe kompetencje przekazując je do jednostek już istniejących.

LITERATURA

- Antoszewski A., Herbut R., 1995, *Leksykon politologii*, Atla 2, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Choraży K., 1991, *Geneza regionalizmu i regionalizacji we Francji*, Ann UMCS, Sec. G, vol. 38, nr 4, s. 41–49.
- Damrosz J., 1987, *Region i regionalizm*, Instytut Kultury PAN, Warszawa.

- Elżanowski M., Maciołek M., Przybysz P., 1990, *Region jako instytucja prawno-ustrojowa*, „Państwo i Prawo”, nr 8, s. 59–63.
- Freeman O., 1993, *Regionalizm i regionalizacja w Hiszpanii, we Francji i we Włoszech*, „Kultura i Społeczeństwo”, R. XXXVII, nr 4, s. 97–109.
- Gerlich M. G., 1993, *Regionalizm i regionalizacja*, Muzeum Niepodległości, Warszawa.
- Gorzelał G., 1993, *Regionalizm i regionalizacja w Polsce na tle europejskim*, [w:] Gorzelał G., Jałowiecki B., *Czy Polska będzie państwem regionalnym?*, „Studia Regionalne i Lokalne”, UW, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, nr 9 (42), s. 45–70.
- Jałowiecki B., 1993, *Regionalizacja we Francji*, [w:] Gorzelał G., Jałowiecki B., *Czy Polska będzie państwem regionalnym?*, „Studia Regionalne i Lokalne”, UW, nr 9 (42), Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, s. 297–312.
- Kulesza M., 1991, *Regionalizacja – czy wiemy, o co chodzi?*, „Wspólnota”, nr 10, s. 11.
- Kwaśniewski K., 1987, *Integracja społecznej regionalnej: Śląsk Opolski*, Instytut Śląski, Opole.
- Kwaśniewski K., 1993a, *Elementy teorii regionalizmu*, [w:] Handke K., *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość*, Sławiński Ośrodek Wydawniczy (SOW), Warszawa, s. 75–85.
- Kwaśniewski K., 1993b, *Regionalizacja i regionalizm a podział administracyjny*, [w:] Latoszka M., *Regionalizm jako folklorizm, ruch społeczny i formula ideologiczno-polityczna*, Wydawnictwo Gdańskie, Gdańsk, s. 187–195.
- Langrod J. S., 1931, *Ze studiów nad podziałem administracyjnym państwa*, Gebethner & Wolff, Kraków.
- Maciołek M., 1991, *Region – problemy z definicją, nieporozumienia i zagrożenia*, „Wspólnota”, nr 36, s. 16.
- Niewiadomski Z., 1991, *Samorząd terytorialny wobec regionalizacji*, „Samorząd Terytorialny”, nr 7/8, s. 42–46.
- Niewiadomski Z., 1992, *Regionalizacja a zakres działania samorządu terytorialnego: kierunki polskich reform na tle doświadczeń europejskich*, „Człowiek i Środowisko”, nr 3/4, s. 219–225.
- Parzymies S., 1994, *Europa regionów*, „Sprawy Międzynarodowe”, nr 3, s. 17–28.
- Przybysz P., 1991, *Regionalizm administracyjny a federalizm*, „Wspólnota”, nr 36.
- Radwan M., 1993, *Zasada pomocniczości w polityce regionalnej EWG*, „Samorząd Terytorialny”, nr 9, s. 12–33.
- Styczeń M., 1991, *Polski regionalizm (historia i perspektywy)*, „Wspólnota”, nr 16, s. 6.
- Wróbel A., 1965, *Pojęcie regionu ekonomicznego a teoria geografii*, Warszawa.
- „Wspólnota”, 1992, *Demokracja lokalna w Europie*, nr 3.
- Wysocka B., 1981, *Regionalizm wielkopolski w II Rzeczypospolitej 1919–1939*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Zioło Z., 1992, *Dyskusja*, [w:] Niewiadomski Z., *Regionalizacja w Polsce w świetle doświadczeń Zachodnioeuropejskich*, PAN, „Biuletyn KPZK”, z. 160, s. 73–74.

Agnieszka Rochmińska

ANALYSIS OF TERMS 'REGIONALISM' AND 'REGIONALIZATION'

(Summary)

The article shows a short outline of the historical development of regionalism in Europe (especially the situation in Poland). Moreover, the article contains the analysis of terms regionalism and regionalization.

The main aim of writing this article is a description of schemes regionalism and regionalization divisions. Many definitions of regionalism base on differences between particular regions.

In the article three groups of reasons is conspicuous which had influence on development of regionalism. On the one hand, ethnic reasons are connected with difference of language, tradition, culture and religion, on the other hand, the economic situation of regions is based on *business development*. *The third group contains a political aspect.*

In the analysis of the regionalization process, two approaches to this term (geographical and political) is separated. The geographical approach is connected with a division and a differentiation of area. In the second approach a lawful sense of regions is changed.